

۱. راه قدیم مدینه به مکه که از باب عنبریه خارج می‌شد و از کنار راه آهن حجاز به شام می‌گذشت و به سمت مکه می‌رفت.
۲. بزرگراه جدید مدینه به مکه که از میدان مسجد قبا جدا می‌شود.^۴ در تابلو مکان‌نما نیز نام آبارعلی و ذوالخلیفه و مسجد شجره کنار هم آمده‌اند. نام معروف امروزی آن آبارعلی^۵ است.

در کتاب‌های مناسک حج و آثار فقهی شیعه^۶ و اهل سنت^۷ از آن با الفاظ آبیاری و آبیاری علی نیز یاد شده است. بسیاری از نویسندگان اهل سنت از قرن نهم هجری به بعد، آبارعلی و ذوالحلیفه و مسجد شجره را نام یک مکان و

آبار علی: منطقه و نخلستانی در جنوب

مدینه دارای چاه‌های آب منسوب به علی بن

ابی طالب علیه السلام، میقات مردم مدینه

آبار و آبیاری جمع بئر به معنای چاه‌ها است. جمع قله آن آبؤر و آبر است. نیز البؤره به معنای گودال است.^۱

آبارعلی در اصطلاح نام منطقه‌ای است در ۷ یا ۹ کیلومتری (۶ یا ۷ میلی) جنوب شهر مدینه^۲، در وادی عقیق و دامنه غربی کوه عیر که نزدیک ذوالحلیفه^۳ و بر راه مکه قرار دارد و دارای چاه‌های آب و نخلستان‌های فراوان است.^۳ (تصویر شماره ۱) این مکان اکنون میان دو راه جای دارد:

۴. معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص ۱۹۸.
۵. کلمة التقوی، ج ۳، ص ۲۳۰؛ اعمال الحرمین، ص ۱۳؛ مناسک حج، صافی، ص ۲۷.
۶. مناسک حج، صافی، ص ۵۷؛ معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص ۱۹۸؛ الحج و العمرة، ص ۱۷۵.
۷. العهود المحمدیه، ص ۶۰؛ الدر المختار، ج ۲، ص ۵۲۲؛ فتاوی اللجنة، ج ۱۱، ص ۱۸۱، ۲۳۸.

۱. العین، ج ۸، ص ۲۹۰؛ لسان العرب، ج ۴، ص ۳۷؛ تاج العروس، ج ۶، ص ۴۳، «بأر».
۲. عمدة القاری، ج ۲۵، ص ۶۲؛ البحر الرائق، ج ۲، ص ۵۵۵؛ مناسک حج، صافی، ص ۲۷.
۳. نک: المعالم الاثیره، ص ۱۰۳؛ معجم الفاظ الفقه الجعفری، ص ۱۹۸.

میقات* مردم مدینه دانسته‌اند.^۱

درباره نسبت این مکان به امیرمؤمنان علی (ع) سه دیدگاه یافت می‌شود: ۱. این چاه‌ها پیش از هجرت پیامبر (ص) به مدینه وجود داشته و امیرمؤمنان علی (ع) به فرمان رسول خدا (ص) در کنار این چاه‌ها با قبایلی از جنیان جنگیده و آنان را به سختی شکست داده است. منابع اهل سنت با نقل فشرده این مطلب، آن را باور عوام دانسته و بر نادرستی‌اش تأکید کرده‌اند.^۲ یکی از مراجع تقلید معاصر، درباره این گزارش گفته است: «متن این خبر و سند برای ما ثابت نشده است».^۳

۲. ایشان این چاه‌ها را حفر کرده است. در منابع اهل سنت، تنها بکری دمیاطی شافعی به نقل از بحیرمی، این وجه را برگزیده است.^۴ ۳. امیرمؤمنان (ع) در روزگار خانه‌نشینی چندین حلقه چاه احداث و وقف حج‌گزاران و مردم کرد که امروز هم در اطراف مدینه به نام آبارعلی معروف است.^۵ این سخن از برخی نویسندگان معاصر شیعه است که سند

گفتارشان را ذکر نکرده و گویا صرفاً استنباط خود را نوشته‌اند.

یکی از علمای معاصر اهل سنت در مصر، در خطبه نماز جمعه به سال ۲۰۰۶ م. آبارعلی میقات حجاج در مدینه را منسوب به علی بن دینار، سلطان دارفور در جنوب سودان، دانسته و نسبت آن به علی بن ابی‌طالب را نادرست خوانده است. به گفته وی، علی بن دینار در سال ۱۸۹۸ م. / ۱۳۱۵ ق. در سفر حج، چاه‌های آب ذوالحلیفه را بازسازی و دایر کرد و از آن پس این منطقه به نام او آبارعلی خوانده شد.^۶ در پاسخ به ادعای وی، برخی از دانشمندان مقالاتی مستند و مستدل ارائه کرده‌اند.^۷ افزون بر این پاسخ‌ها، مستندات استوار برای انتساب این چاه‌ها به علی بن ابی‌طالب (ع) وجود دارد. ابن ابی‌شیبہ (م. ۲۳۵ ق.) به سند خود از طریق وکیع از حسن بن صالح از جعفر بن محمد (ع) آورده که رسول خدا (ص) ققیزین^۸ - در برخی منابع^۹: فقیرین - و دو چاه قیس و شجره را به علی (ع) اقطاع کرد. بلاذری (م. ۲۷۹ ق.)^{۱۰}، بیهقی (م. ۴۵۸ ق.)^{۱۱} و

۱. عمدة القاری، ج ۱۷، ص ۲۲۵؛ ج ۲۵، ص ۶۲؛ مواهب الجلیل، ج ۴، ص ۴۱.

۲. البحر الرائق، ج ۲، ص ۵۵۵؛ الدر المختار، ج ۲، ص ۵۲۲-۵۲۳؛ کشف الخفاء، ج ۲، ص ۴۱۸.

۳. صراط النجاة، ج ۲، ص ۴۵۱.

۴. اعانة الطالبین، ج ۲، ص ۳۴۱.

۵. مناسک حج، ابطحی، ص ۵۴-۵۵؛ چهارده نور پاک، ج ۱۲،

ص ۱۶۷۱-۱۶۷۲.

۶. نک: <http://www.yabdo.com>، <http://www.ibtesama.com>

<http://www.daralansar.com> <http://www.sohbanej.com>،

۷. نک: <http://www.alhejaznet.com>

۸. المصنف، ج ۷، ص ۶۴۱.

۹. فتوح البلدان، ج ۱، ص ۱۴؛ معجم البلدان، ج ۴، ص ۲۶۹.

۱۰. فتوح البلدان، ج ۱، ص ۱۴.

۱۱. السنن الکبری، ج ۶، ص ۱۴۶.

(م. ۹۱۱ق.)^{۱۰}، ابن نجیم مصری (م. ۹۷۰ق.)^{۱۱}، رعینی (م. ۹۵۴ق.)^{۱۲}، شعرانی (م. ۹۷۳ق.)^{۱۳}، ملاعلی قاری (م. ۱۰۱۴ق.)^{۱۴}، حصفکی (م. ۱۰۸۸ق.)^{۱۵}، کحلانسی (م. ۱۱۸۲ق.)^{۱۶}، شوکانی (م. ۱۲۵۵ق.)^{۱۷}، مبارک فوری (م. ۱۲۸۲ق.)^{۱۸}، عظیم آبادی (م. ۱۳۲۹ق.)^{۱۹} و بسیاری منابع دیگر پیش از سفر حج علی بن دینار در سال ۱۳۱۵ق. از این منطقه با عنوان بئر یا آبار علی نام برده‌اند. بنابر این، سخن آن خطیب اهل سنت در نقد نسبت این منطقه به علی بن ابی طالب علیه السلام از تحقیق و انصاف دور است.

◀ منابع

اعانة الطالبین: السید البکری الدمیاطی (م. ۱۳۱۰ق.)، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۸ق؛ اعمال الحرمین: علی بن منصور المرهون، دار الهدی، ۱۴۲۲ق؛ البحر الرائق: ابونجیم المصری (م. ۹۷۰ق.)، به کوشش زکریا عمیرات، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۸ق؛ تاج العروس: الزبیدی (م. ۱۲۰۵ق.)، به کوشش علی شیری، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۴ق؛ تاریخ المدینة

یاقوت حموی (م. ۶۲۶ق.)^۱ نیز این خبر را نقل کرده‌اند. یکی از دانشوران، در توضیح وادی عقیق، مسیر آن را از جنوب شرقی به شمال غربی و دو چاه آب از امام علی علیه السلام را خلیقه در فاصله ۲۰ میلی مدینه و شجره، نزدیک مدینه و در محل میقات احرام و در غرب کوه عیر و رو به روی مسجد شجره در مسیر این وادی نام برده است.^۲ همین سخن را ابن شَبَّه (م. ۲۶۲ق.)^۳ نیز در آثار خود آورده است. برخی فقیرین را نام محلی در عالیه مدینه و نزدیک محل سکونت بنی قریظه و نام یک چاه آب دانسته‌اند.^۴ عبدالرزاق صنعانی (م. ۲۱۱ق.)^۵ و شیخ طوسی (م. ۴۶۰ق.)^۶ و منابع دیگر نیز از وقف فقیرین به دست علی علیه السلام خبر داده‌اند.

در منابع بسیاری از اهل سنت، طی قرون و اعصار از این منطقه به ویژه از محل میقات به عنوان بئر، آبار یا آبار علی یاد شده است. ابن تیمیه (م. ۷۲۸ق.)^۷، ابن حجر عسقلانی (م. ۸۵۲ق.)^۸، عینی (م. ۸۵۵ق.)^۹، سمهودی

۱۰. خلاصة الوفاء، ج ۱، ص ۲۷۳، ۳۰۹.

۱۱. البحر الرائق، ج ۲، ص ۵۵۵.

۱۲. مواهب الجلیل، ج ۴، ص ۴۱.

۱۳. العهود المحمدیه، ص ۶۰.

۱۴. شرح مسند ابی حنیفه، ص ۲۲۳.

۱۵. الدر المختار، ج ۲، ص ۵۲۲-۵۲۳.

۱۶. سبل السلام، ج ۲، ص ۱۸۵.

۱۷. نیل الاوطار، ج ۵، ص ۲۲؛ ج ۷، ص ۲۶۳.

۱۸. تحفة الاحوذی، ج ۳، ص ۴۸۱.

۱۹. عون المعبود، ج ۵، ص ۱۱۱.

۱. معجم البلدان، ج ۴، ص ۲۶۹.

۲. مکاتیب الرسول، ج ۳، ص ۴۸۸.

۳. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۲۲۲.

۴. تاریخ المدینه، ج ۱، ص ۲۲۳؛ خلاصة الوفاء، ج ۲، ص ۱۵۵.

۵. المصنف، ج ۱۰، ص ۳۷۵.

۶. تهذیب، ج ۹، ص ۱۴۶.

۷. شرح عمدة الفقه، ج ۲، ص ۳۱۴.

۸. فتح الباری، ج ۳، ص ۳۰۵.

۹. عمدة القاری، ج ۱۷، ص ۲۲۵؛ ج ۲۵، ص ۶۲.

المنوره: ابن شبة النميري (م. ٢٦٢ق.)، به كوشش شلتوت، قم، دار الفكر، ١٤١٠ق؛ **تحفة الاحوذى:** المبارك فوري (م. ١٣٥٣ق.)، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤١٠ق؛ **تهذيب الاحكام:** الطوسي (م. ٤٦٠ق.)، به كوشش موسوى و آخوندى، تهران، دار الكتب الاسلاميه، ١٣٦٥ش؛ **چهارده نور پاك:** عقيقى بخشايشى، نويد اسلام، ١٣٨١ش؛ **الحج والعمرة فى الكتاب والسنة:** الرى شهرى، قم، دار الحديث، ١٣٧٦ش؛ **خلاصة الوفاء:** السمهودى (م. ٩١١ق.)، به كوشش محمد الامين؛ **الدرالمختار:** الحصكفى (م. ١٠٨٨ق.)، به كوشش مكتب البحوث، بيروت، دار الفكر، ١٤١٥ق؛ **سبل السلام:** الكحلانى (م. ١١٨٢ق.)، مصطفى البابى، مصر، ١٣٧٩ق؛ **السنن الكبرى:** البيهقى (م. ٤٥٨ق.)، بيروت، دار الفكر؛ **شرح عمدة فى الفقه:** ابن تيمية (م. ٧٢٨ق.)، به كوشش العطيشان، الرياض، مكتبة العبيكان، ١٤١٣ق؛ **شرح مسند ابى حنيفة:** ملاعلى القارى (م. ١٠١٤ق.)، بيروت، دار الكتب العلمية؛ **صراط النجاة:** ميرزا جواد التبريزى، برگزیده، ١٤١٦ق؛ **عمدة القارى:** العينى (م. ٨٥٥ق.)، بيروت، دار احياء التراث العربى؛ **عون المعبود:** العظيم آبادى (م. ١٣٢٩ق.)، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤١٥ق؛ **العهد المحمديه:** عبدالوهاب الشعرانى (م. ٩٧٣ق.)، مصطفى البابى، مصر، ١٣٩٣ق؛ **العين:** خليل (م. ١٧٥ق.)، به كوشش المخزومى و السامرائى، دار الهجرة، ١٤٠٩ق؛ **فتاوى اللجنة الدائمة:** احمد بن عبدالرزاق الدويش، الرئاسة العامة للبحوث العلمية و الافتاء؛ **فتح البارى:** ابن حجر العسقلانى (م. ٨٥٢ق.)، بيروت، دار المعرفه؛ **فتوح البلدان:** البلاذرى (م. ٢٧٩ق.)، به كوشش صلاح الدين المنجد، قاهره، النهضة المصرى، ١٩٥٦م؛ **كشف الخفاء:** اسماعيل العجلونى (م. ١٦٢ق.)، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤٠٨ق؛ **كلمة التقوى (فتاوى):** محمد امين زين

الدين، قم، مهر، ١٤١٣ق؛ **لسان العرب:** ابن منظور (م. ٧١١ق.)، قم، ادب الحوزه، ١٤٠٥ق؛ **المصنّف:** عبدالرزاق الصنعانى (م. ٢١١ق.)، به كوشش حبيب الرحمن، المجلس العلمى؛ **المعالم الاثريه:** محمد محمد حسن شراب، بيروت، دار القلم، ١٤١١ق؛ **معجم البلدان:** ياقوت الحموى (م. ٦٢٦ق.)، بيروت، دار صادر، ١٩٩٥م؛ **معجم الفاظ الفقه الجعفرى:** احمد فتح الله، الدمام، ١٤١٥ق؛ **مكاتيب الرسول:** احمدى ميانجى، به كوشش مركز تحقيقات حج، تهران، دار الحديث، ١٤١٩ق؛ **مناسك حج و عمره:** سيد محمد على ابطحي، ١٤١٨ق؛ **مناسك حج:** لطف الله صافى، قم، دار القرآن الكريم، ١٤١٦ق؛ **مواهب الجليل:** الحطاب الرعيني (م. ٩٥٤ق.)، به كوشش زكريا عميرات، بيروت، دار الكتب العلمية، ١٤١٦ق؛ **نيل الاوطار:** الشوكانى (م. ١٢٥٥ق.)، بيروت، دار الجيل، ١٩٧٣م.

<http://www.yabdoo.com>

<http://www.ibtesama.com>

<http://www.sohbanej.com>

<http://www.daralansar.com>

<http://www.alhejaznet.com>

محمد الله اكبرى

آثار المدينة المنورة: كتابى معاصر در

آثار و تاريخ محلى مدينه منوره، نوشته

عبدالقدوس بن قاسم بن محمد انصارى

(١٣٢٤-١٤٠٣ق.)

نويسنده، متولد ١٣٢٤ق. در مدينه است. در

سال ١٣٤١ق. تحصيل علوم دينى را آغاز كرد